

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИЙ КОМПЛЕКС: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено проблемі використання термінів для визначення туризму як виду економічної діяльності. Проведено авторський аналіз підходів до використання термінів «туристична галузь», «туристична індустрія» та «рекреаційно-туристичний комплекс», а також їх смислового наповнення. Описано структурні елементи рекреаційно-туристичного комплексу України.

This article is devoted to the problems of the terminology used for the description of tourism as a type of economic activity. The different approaches for using of such terms as tourism industry and recreational-tourism complex and their meaning are analyzed. The structural elements of tourism complex of economy of Ukraine are described in this article.

Постановка проблеми у загальному вигляді. З 1991 р. спостерігається помітна активізація наукових досліджень туризму у контексті розвитку національної економіки. Аналіз наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених свідчить про відсутність єдиної термінології у туристичній сфері. Серед науковців немає єдиного підходу щодо визначення туризму як виду економічної діяльності.

Актуальність визначення чіткої позиції з цього питання полягає в тому, що залежно від повноти і ясності виділення меж туристичного комплексу, його структурних компонентів можна встановити, спрогнозувати закономірності розвитку цієї системи, розрахувати вплив комплексу на економіку та розвиток окремих регіонів.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Вивченню природи рекреаційно-туристичного комплексу присвячено чимало публікацій вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: М. Мальської, М. Рутинського, О. Любіцевої, М. Жукової, В. Киф'яка, Дж. Чак, Н. Лейпер та ін.

Найбільш аргументованими, на думку автора, є дослідження М. Рутинського, який вдало обґрунтовує доцільність вживання терміну «туристичний комплекс», а також Н. Лейпер, який справедливо вказує на міжгалузевий характер індустрії подорожей. Натомість М. П. Мальська та В. Ф. Киф'як вважають за доцільне вживання терміна «туристична індустрія».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вирішеними неоднозначно залишаються проблеми визначення термінології на окреслення туризму як виду економічної діяльності.

Серед учених з цього приводу ведуться гострі дискусії та відсутня єдність. Так, одна група вчених обґрунтовує доцільність використання терміна «туристична галузь», інші ж – навпаки – заперечують можливість вживання цього терміну і пропонують натомість інший – «туристичний» або ж «рекреаційний комплекс». Очевидно, що відсутність єдиної термінології у цій сфері негативно впливає і на інші дослідження туризму – так, до прикладу, важко визначити роль і місце туризму в економіці України, якщо відсутнє саме поняття «туристичного комплексу».

Постановка завдання. Метою статті є аналіз різних точок зору вчених щодо природи та змісту рекреаційно-туристичного комплексу, доведення безпідставності вживання широко розповсюдженого терміна «туристична галузь», викладення власної позиції автора щодо проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснивши аналіз численних публікацій, автор прийшов до висновку, що серед учених існують три різні позиції на

означення туризму як виду економічної діяльності:

- деякі вчені повністю відкидають концепцію існування галузі економіки, яка б безпосередньо була пов'язана з туризмом;
- більшість спеціалістів вважають, що існує одна велика галузь туризму (або ж туристична галузь);
- третьою альтернативою до попередніх двох позицій є думка, що існує декілька галузей економіки, які повністю або частково займаються наданням послуг туристам і, які складають туристичний (рекреаційно-туристичний (РТК) комплекс).

Позиція вчених, згідно з якою існує єдина галузь туризму, до складу якої входять підприємства, установи та організації, що прямо або ж опосередковано задіяні в обслуговуванні туристів, викликає ряд сумнівів та заперечень.

По-перше, потрібно детально розглянути таке поняття, як галузь національної економіки. У сучасному розумінні в контексті галузевого устрою економіки поняття «галузь народного господарства» трактується як сукупність підприємств, установ і організацій, які виробляють однорідну продукцію або послуги і різняться характером виконуваних функцій.

Спільним для всіх підприємств певної галузі є виробництво однотипної продукції. Найбільш загальною статистичною характеристикою галузі є кількість зайнятих у ній працівників, а для галузей матеріального виробництва – ще й обсяг виробленої продукції.

М. А. Жукова стверджує, що сукупність організацій, які формують окрему галузь, характеризується, по-перше, достатньою кількістю самостійних в економічному відношенні організацій з однорідним видом діяльності; по-друге, стійкими економічними зв'язками з іншими галузями національної економіки; по-третє, визначеним органом господарського управління [1, с.12]. Як бачимо, поняття «туристична галузь» у розглянутому контексті виглядає дещо аморфним. Насамперед необхідно наголосити на тому, що продукція та послуги, що виробляються чи надаються підприємствами туристичної галузі є абсолютно різномірними – порівняти хоча б з точки зору однорідності послуги закладів розміщення (наприклад, готелів) та послуги транспортних підприємств (перевезення). Окрім того, як наголошує «Neil Leiper», в обслуговуванні туристів прямо або ж опосередковано задіяна велика кількість галузей економіки – як матеріального виробництва, так і сфери послуг. Дуже часто ці галузі не є взаємопов'язаними одна з одною [2, с.243].

По-друге, важливим контраргументом до аналізованого підходу вчених є також те, що у загальній кількості спожитих у певному періоді товарів та послуг (а також окремо за кожною з галузей економіки) неможливо виокремити ту їх частку, що припадає на споживання туристів (туристське споживання), тобто забезпечене лише завдяки туристичній діяльності та залежить від грошових витрат туриста.

Третім контраргументом до концепції існування «галузі туризму» є відсутність єдиного органу управління. Так, туристичні оператори підпорядковані Державному агентству України з туризму та курортів, яке діє у складі Міністерства інфраструктури і законодавчо та за допомогою ліцензування контролює якість наданих туроператорами послуг; санаторно-курортне господарство підпадає під юрисдикцію Міністерства охорони здоров'я. Така ж ситуація спостерігається й у ресторанному, готельному, розважальному господарстві. Однак єдиного органу, який би управляв усіма складовими «галузі туризму» не існує.

Автор вважає, що більш виваженою та обґрунтованою є позиція вчених, згідно з якою існує декілька галузей економіки, які повністю або частково займаються наданням послуг туристам та екскурсантам. На означення цього міжгалузевого комплексу вживається термін «індустрія туризму» або ж «рекреаційно-туристичний комплекс».

Аналіз літератури щодо трактування терміна «туристична індустрія» різними авторами подано в табл. 1.

Зміст поняття «туристична індустрія»

№ з/п	Автор, джерело	Визначення «туристичної індустрії»
1	2	3
1	Конференція ООН з торгівлі та розвитку в 1971 р.	Туристична індустрія – це сукупність виробничих і невиробничих видів діяльності, спрямованих на створення товарів і послуг для подорожуючих [3, с.315]
2	О. О. Любіцева	Індустрія туризму – це міжгалузевий господарський комплекс, який спеціалізується на створенні турпродукту, здатного задовольняти специфічні потреби населення в проведенні дозвілля в подорожі шляхом виробництва та реалізації товарів і послуг туристичного призначення [4, с.13].
3	Б. П. Яценко	Індустрія туризму – складне системне утворення (функціонально-господарська система – ФГС), де взаємодіють комерційні підприємства, відповідні державні інститути, органи місцевої влади і самоврядування. Ядром цієї моделі є господарська система, комерційний блок, в якому пов'язані послуги туристичних фірм (туроператорів і турагентів), послуги гостинності (готелів, систем харчування, оздоровлення тощо) та послуги транспортних підприємств. Діяльність цього комерційного блоку засновується на використанні ресурсів туризму або ж рекреаційно-туристичних ресурсів, які в межах певних територіально-господарських систем пов'язані із станом тих чи інших систем розселення, народногосподарських комплексів, адміністративно-управлінських систем, а також станом природного середовища [5, с.15].
4	Закон України «Про туризм» (в редакції 2003 р.)	Туристична індустрія представлена сукупністю різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [6, с.180].
5	В. Ф. Киф'як	Дотримується законодавчого визначення цього поняття, а також розглядає туристичну індустрію як «вид економічної діяльності», яка реалізується на туристичному ринку [7, с.13].
6	М. П. Мальська	Дотримується законодавчого визначення індустрії туризму. При цьому до індустрії туризму відносить: організаторів туризму (туроператори і туристичні агенти), перевізників, готелі й інші підприємства системи розміщення, підприємства громадського харчування, заклади системи розваг, підприємства банківської сфери, страхового бізнесу тощо [8, с.56].
7	І. В. Зорін, В. А. Квартальнов	Вважають, що до індустрії туризму, крім підприємств, які надають послуги з розміщення та харчування, треба віднести туроперейтингову, транспортну, навчальну, інформаційну, наукову, торгіву, виробничу інфраструктуру туризму [9, с.32].
8	Т. Г. Сокол	Туристична індустрія – це сукупність виробництв різних галузей господарства, закладів культури, освіти та науки, що забезпечують створення матеріальної бази туризму, підготовку кадрів, виробництво, збут і споживання туристичного продукту [10, с.81].
9	Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко	Сукупність підприємств матеріального виробництва і сфери послуг, що забезпечують виробництво, розподіл, обмін і споживання туристичних послуг, освоєння та експлуатацію туристичних ресурсів, а також створення матеріально-технічної бази туризму [11, с.10].

1	2	3
10	Дж. Чак	Індустрія подорожей – «це сукупність організацій, як публічних, так і приватних, які пов'язані з розробленням, виготовленням та маркетингом товарів і послуг, покликаних задовольняти потреби подорожуючих [12, с.143].
11	М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк	Індустрію туризму створюють різнопрофільні підприємства, що продукують товари та послуги, виробництво яких існує за рахунок туризму [13, с.29].

Отже, бачимо з наведених визначень, що спільним для більшості з них є те, що під туристичною індустрією розуміють сукупність різноманітних організацій (підприємств), які або прямо, або опосередковано задіяні в обслуговуванні туристів. При цьому найбільш влучними вважаємо визначення, в яких вказано на системний характер туристичної індустрії [5, с.15–21] та її міжгалузевий характер. Водночас важко погодитися з тими спеціалістами, які поняття індустрії туризму (або ж міжгалузевого туристичного комплексу) обмежують лише підприємствами, що безпосередньо задіяні в обслуговуванні туристів, натомість абсолютно нівелюючи роль таких організацій:

- оператори, що створюють матеріально-технічну базу туризму;
- навчальні та наукові установи, що готують фахівців у сфері туризму та створюють наукове підґрунтя для розвитку туризму;
- органи державної влади та місцевого самоврядування, що займаються плануванням туризму, розробкою та реалізацією програм розвитку туризму, втіленням державної туристичної політики.

Однак більш вдалим, на думку автора, є вживання замість терміна «туристична індустрія» термін «рекреаційно-туристичний комплекс». Нині більшість учених під рекреацією розуміють (фр. «recreation», пол. «rekreacja» – відпочинок, від лат. «recreatio» – відновлення сил) відновлення чи відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною в процесі життєдіяльності; рекреація включає різноманітні види діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола особистих і соціальних потреб та запитів. Однак не усі види рекреації еквівалентні поняттю «туризм». Проблема полягає у розмежуванні рекреації та туризму. Частина науковців, опираючись на доробок радянської науки, трактують туризм як складову рекреаційної діяльності, інші ж підтримують концептуальні засади західної науки, згідно з якою рекреаційно-курортний сервіс є окремою складовою туристичного комплексу [13, с.12]. Справа в тому, що в радянські часи до складу рекреаційного комплексу не включалася підсистема туropolерейтингу (оскільки до 1989 року в Україні діяло лише 3 легальні туристичні компанії – «Інтурист», «Супутник» та туристичне бюро профспілки: окремо для радянських громадян – «Екскурсбюро» та для іноземців – «Інтурбюро»), готельного та ресторанного бізнесу, розважального бізнесу тощо. Натомість сюди належали дві галузі – санаторно-курортна та відпочинкова. Такі поняття, як «туристична індустрія» та «туристичний комплекс» в радянські часи майже не розглядалися, натомість широко послуговувались поняттями «рекреаційний комплекс». В умовах комуністичної дійсності існувала мережа державних (профспілкових) санаторно-курортних та відпочинкових закладів, функціонально практично не поєднаних між собою, тому вживана термінологія цілком відповідала реаліям того часу. Ще один факт сприяв існуванню поняття «рекреаційний комплекс» – це державна відомча підпорядкованість мереж республіканських закладів рекреації. Навіть ще донедавна в Україні можна було спостерігати відлуння радянської системи управління в структурі органів державної влади та самоврядування. Однак зараз, коли з'явилася величезна кількість інших видів туризму, які здатні задовольнити попит сучасної людини, роль власне санаторно-курортного відпочинку дещо нівелюється, тому вживання терміну «рекреаційний комплекс» можна вважати застарілим і таким, що не відповідає сучасному стану справ у туристичному бізнесі. Натомість

вживання терміну «туристичний комплекс» теж викликає деякі зауваження.

Справа в тому, що в сучасних туристичних дослідженнях виділяють деякі види туризму, які за своєю суттю та метою не зовсім можна вважати рекреаційними, тобто такими, що відновлюють духовні та фізичні сили людини. Йдеться, до прикладу, про бізнес-туризм – подорожі, пов'язані зі службовими відрядженнями, діловими зустрічами тощо, конференц-туризм, а також про навчальний туризм. Деякі вчені вважають, що навіть названі види туризму «не обходяться без активного послуговування інфраструктурою відпочинку та розваг, тобто також враховують елементи рекреаційної діяльності» [13, с.14]. Однак рекреаційна діяльність не є обов'язковим елементом у таких туристичних продуктах. Одним із нових видів туризму, який також важко віднести до рекреаційної діяльності, можна вважати похмурий («темний») туризм – відвідання місць, пов'язаних з трагедіями або місцями масової загибелі людей. Гладіаторські бої у Древньому Римі, відвідання середньовічних публічних покарань (спалення на вогнищі, повішання, колесування), візити в морги, які були популярними в Парижі в XIX ст. тощо, можуть слугувати прикладами ранніх форм «похмурого» туризму. Сьогодні найбільш атрактивними місцями розвитку похмурого туризму виступають: Помпеї і Геркаланум в Італії (міста, які були «заживо» поховані під лавою внаслідок виверження вулкану Везувій у 79 р. до н.е.), Хіросіма та Нагасакі в Японії (міста, на які в часи другої світової війни було скинуто ядерну бомбу), меморіал на місці всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку (терористична атака 9 вересня 2001 р.), Чорнобильська зона (вибух на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986 р.), численні концентраційні табори часів другої світової війни (Аушвіц-Біркенау в Польщі, Терезін в Чеській Республіці) та ін. Експерти-туризмознавці відзначають, що важливою проблемою, яка постає при розгляді та аналізі «темного» туризму є питання мотивації туристів до здійснення такого роду подорожей, адже традиційно вважається, що туризм – це діяльність, спрямована на переживання позитивних емоцій, що мало вписується в мотивацію цієї категорії туристів.

Отже, як показує проведений аналіз, не кожен вид туризму за своєю суттю є рекреаційним, і не усі види рекреації пов'язані з туристичною активністю. З цієї причини вважаємо за доцільне на означення комплексу галузей, прямо чи опосередковано залучених в процес обслуговування туристів, вживати термін «рекреаційно-туристичний комплекс». Цей термін має подвійну природу. Поняття «рекреаційний» підкреслює спрямованість функцій комплексу на реалізацію оздоровчих потреб населення та відновлення життєвих сил людини, а «туристичний» має значення – тимчасовий виїзд громадян з місць постійного проживання, з метою відновлення життєвих сил і непов'язаний з оплачуваною діяльністю. Як видно, ці два поняття не є тотожними і відображають різні аспекти людської діяльності. Тому на сучасному етапі наукових досліджень аргументовано використовувати термін «рекреаційно-туристичний», який пов'язаний з тимчасовим виїздом громадян з місць їх постійного проживання з метою відновлення і розвитку життєвих сил і не пов'язаний з оплачуваною діяльністю.

Здійснивши аналіз фахової літератури, автор прийшов до висновку, що рекреаційно-туристичний комплекс – це система економічно та соціально поєднаних окремих галузей, виробництв, виробничих підприємств та підприємств сфери послуг на певній території, призначення яких полягає у забезпеченні рекреаційними послугами населення конкретної територіальної одиниці. Рекреаційно-туристичний комплекс – це типовий міжгалузевий комплекс, оскільки в рекреаційному обслуговуванні прямо чи опосередковано бере участь багато різних галузей як матеріального, так і нематеріального виробництва. Як слушно зазначає О. О. Любіцева, спільність мети галузей, що складають рекреаційно-туристичний комплекс – це задоволення специфічних потреб туриста у відпочинку і враженнях, отриманих під час подорожі, шляхом надання послуг та забезпечення товарами, які зроблять її комфортною і сприятимуть здійсненню мети подорожування, об'єднує різні галузі та види діяльності як матеріального виробництва, так і невиробничої сфери в міжгалузевий комплекс, який характеризується значною взаємозв'язністю компонентів та

взаємозамінністю елементів [4, с.15].

Як було зазначено, рекреаційно-туристичний комплекс структурно складається з самостійних, проте тісно пов'язаних галузей, що продукують товари і послуги, виробництво яких існує за рахунок туризму. Таким чином, з точки зору галузей-компонентів рекреаційно-туристичного комплексу, до нього доцільно віднести: галузь туроперейтингу; санаторно-курортне господарство; готельне господарство; галузь громадського харчування; галузь пасажироперевезень; галузі матеріального виробництва, які беруть участь у продукуванні обладнання, устаткування та продукції для туристичних потреб; група виробництв товарів туристичного призначення (сувенірна продукція, спортивно-туристичний інвентар); освітня галузь (підготовка спеціалістів у сфері туризму); галузь культури та розваг; галузь банківсько-страхових послуг; органи державної влади та місцевого самоврядування, на які покладено функції з розробки та реалізації туристичної політики, розвитку та формування туристичного іміджу дестинації, забезпечення збереженості туристичних ресурсів тощо.

Висновки і перспективи подальших розробок. Розглянувши різні позиції вчених з приводу туризму як виду економічної діяльності, тобто діяльності, що характеризується витратами на виробництво, процесом виробництва та випуском продукції (туристичного продукту), автор прийшов до висновку, що найбільш вмотивованим є вживання терміна РТК; синонімом до терміну РТК є термін індустрія туризму (туристична індустрія), але в жодному разі не туристична галузь, що взагалі виступає штучно вивченим поняттям. Дана проблема має значні перспективи подальших розробок в руслі визначення ролі і місця РТК в економіці України, побудові ефективної моделі державного управління туризмом в Україні, визначені пріоритетних об'єктів інвестування в РТК.

Список використаної літератури

1. Жукова М. А. Индустрия туризма: менеджмент организации / М. А. Жукова – М.: Финансы и статистика, 2003. – 200 с.
2. Leiper N. Why the tourism industry' is misleading as a generic expression: The case for the plural variation, «ourism industries» / N. Leiper. // Tourism Management. – 2008. – № 29. – P. 237–251.
3. Александрова А. Ю. Международный туризм: [учеб. пособ.] / А. Ю. Александрова. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 470 с.
4. Любцева О. О. Ринок туристичних послуг / О. О. Любцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
5. Яценко Б. П. Концепція індустрії туризму в Україні / Б. П. Яценко // Наукові дослідження для потреб туризму: матеріали «круглого столу». – К.: Обрії, 2006. – 350 с.
6. Закон України «Про туризм»: в редакції від 18.11.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 13. – С. 180–182.
7. Киф'як В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Киф'як. – Чернівці: Книги–ХХІ, 2003. – 300 с.
8. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія та практика: [навч. посіб.] / М. П. Мальська, В. В. Худо. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
9. Зорин И. В. Туризм как вид деятельности [учеб.] / И. В. Зорин, Т. П. Каверина, В. А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 288 с.
10. Сокол Т. Г. Основы туристичної діяльності: [підруч.] / за заг. ред. В. Ф. Орлова. – К.: Грамота, 2006. – 264 с.
11. Олійник Я. Б. Науковий статус туризмології / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко // Економічна та соціальна географія. – 2004. – № 55. – С. 3–10.
12. Chuck G. The Travel Industry / Gee Chuck, C. James Makens, J. L. Cho Dexter; [3-rd ed.]. – 1997. – 512 p.
13. Рутинський М. Й. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: [навч. посіб.] / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – Чернівці: Книги ХХІ, 2008. – 440 с.

Прийнято до друку 20.02.2012